

Magyar orvos-biológiai szakírás: magyarosítás, magyarítás, fogalmazás magyarul és fordítás magyarra Nyelvészeti megfontolások az orvos szemével

BŐSZE PÉTER DR.

Semmelweis Egyetem I. Sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika, Fővárosi Szent István Kórház Nőgyógyászati Osztály, Budapest

E-posta: bosze@eagc.eu

A nyelvhasználat a nyelv lélegzése.

A szakírás nem azonos a köznyelvi írással, és különbözik a szépirodalomtól is. A tudományírás sajátos írástudomány: igényli a nyelvi, a nyelvtani ismeretek és az „irodalmi ihlettség” mellett a szakismereteket is. Nem csak szókészletében más: fogalmazásmódja is tudományos igényű: tényszerű, következetes, nem enged semmiféle „kilengést”. Divatos kifejezéssel szólva: „bizonyítékokra alapozott” fogalmazási mód. Mindig egyszerűen és tömören szövegez; a „felesleget” bizony nem támasztja alá bizonyíték.

A szakírás a stílusában különbözik minden más szövegformától. Ám mit jelent a stílus mint nyelvészeti szakfogalom? Alapvetően így határozható meg: a stílus „a szöveg nyelvi formája, megformáltsága, tehát a megformálás módja és a megformálásból eredő értelem (jelentés). [...] A közlési célhoz és a szöveg értelméhez mindig hozzájárul az általuk létrehozott szöveg nyelvi formája” (1). A tudományírás a megfogalmazás és a tudományismeret ötvözése; tehát nem csupán a szakismeret szakszerű papírra vetése, sokkal inkább a tudomány „értelemtükrözött” írása a tudomány eszmerendszere szerint. Csak az tud a tudomány nyelvén fogalmazni, aki érti is azt, amit ír.

A magyar nyelvű biológiai-orvosi szakírást is a fentiek jellemzik; ráadásul magyarul szólal meg, a magyar írásmód jellegzetességei szerint.

Néhány fogalom:

- A *magyar írásmód* a magyar szóhasználat, a magyar mondat- és szövegszerkesztés szerinti írásmód magyar helyesírással.
- A *magyarítás* általánosságban valamely idegen szó magyarra fordítása, magyar változatának a megtalálása, az orvosi szaknyelvben valamely idegen szakszó, szakfogalom magyar változatának a megalkotása.

- A *magyarosítás* valamely idegen szónak magyar írásmódúvá alakítása: az idegen szó szokásos kiejtésének a magyar hangjelölés szabályai szerinti tükröztetése az írásban. Az idegen szó megmarad, csupán magyar formájúvá alakul. Nagyritkán mégis előfordul, hogy egy-egy idegen elem megőrződik (*millió* – kiejtése: [milió]).
- A *magyaros (fonetikus) írás* az idegen szavak magyar írásmód szerinti írása. Az idegen szavak eredeti nyelvnek megfelelő írását *idegenes, forrásnyelv szerinti* írásnak vagy *idegen (forrásnyelv szerinti) írásmódnak* nevezzük. A magyarosan írt idegen szavak és a magyar szavak írásmódjának, toldalékolásának és az elő-, utótagok csatlakoztatásának helyesírási szabályai megegyeznek.

■ MAGYAROSÍTÁS AZ ORVOSI NYELVBEN

A latin betűs egyszerű és az összetett idegen szavakat kétféleképpen írhatjuk: idegenesen – az eredeti nyelvüknek megfelelő írásmóddal – vagy magyarosan. A nem latin betűs szavak (*görög, japán, kínai, cirill* stb. betűk) nem építhetők be a nyelvünkbe, ezért mindegyiket – a közsavakat és a tulajdonneveket is – átírjuk a magyar ábécé betűivel, lehetőleg a forrásnyelvből, más nyelv közvetítése nélkül. Előfordulnak szabálytalanul átírt, de már meghonosodott szavak; az ilyeneket továbbra is hagyományos formájukban írjuk (*tajga, mecset, Anyegin*). Az átírás szabályainak részletezése jóval túllépne a dolgozat keretein, és alapvetően a nyelvészek feladata; ezeket akadémiai kiadványok tartalmazzák. Néhány nem latin betűs nyelvből, elsősorban a görög ábécéből (*α, β, δ* stb.) származó betűt nyelvünk mégis felhasznál; az ilyeneket az orvosi nyelvben többnyire kiegészítő betűként (tartozékbetűk) alkalmazunk.

Nyelvünkben az arab számokat használjuk, ennek ellenére – hasonlóan a görög betűkhöz –, bizonyos esetekben a római számokat írjuk. Ez a gyakorlat azonban erőteljesen visszaszorulóban van.

Magyar vagy idegen írásmód Eredeti írásmód szerint, vagyis idegenesen, tehát csak a latin betűs idegen szavakat írhatjuk. Magyarosan írjuk a nem latin betűs szavakat és a nyelvünkbe (a köznyelvbe) többé-kevésbé már beépült – jövevényszóvá vált – latin betűs idegen eredetű szavakat.

Az orvosi-biológiai szaknyelvben azonban vannak – nem is kevés – olyan közkeletűvé vált szakszavak, amelyek a köznyelvben nem terjedtek el, legalábbis nem olyan mértékben, hogy köznyelvi jövevényszavak legyenek. Ezeket megkülönböztetésként szaknyelvi jövevényszavaknak nevezhetjük. A szaknyelvi jövevényszavak írhatók magyarosan és idegenesen is, a köznyelvi jövevényszavak azonban csak magyarosan. A nehézség a jövevényszóvá válás megítélésében rejlik; erről a szótárakból (*Orvosi szótár*, *Orvosi helyesírási szótár* [ún. „zöld könyv”]) tájékozódhatunk; ezekben megtaláljuk a magyarosan és/vagy idegenesen írható szaknyelvi jövevényszavakat (*macrophag/makrofág*, *leukaemia/leukémia*, *essentialis/essenciális*) is.

Az idegenesen és a magyarul írt szavak egybeírása felemás, ún. hibrid írás (mondják „öszvér” írásformának is), és, bár nem hibáztatható, mégis igényesebb, ha elkerüljük az ilyeneket (a *daganat* kifejezés választékosabb megoldás a *tumornekrózis*, *tumornecrosis* helyett). Az orvosi szaknyelvben mindennek ellenére az efféle írásformák nem is olyan ritkán előfordulnak (*epitheliomagén*, *retinoblastomafehérje*). Hasonlít ehhez a magyar és a magyarosan írt idegen szó összetétele (*daganatnekrózis*; a *daganat* magyar szó, a *nekrózis* szaknyelvi jövevényszó); ha azonban létezik pontos magyar megfelelő, ajánlatos inkább azt használni az összetételben (*daganat*halás).

A magyar vagy idegen írásmódot tehát a szóhasználat és az írásszokás határozza meg, nem helyesírási kérdés. Ha valamely szakkifejezésnek nincs magyar írásmódja, nyilvánvalóan idegenesen írjuk. Ha lehet magyarosan is írni (szaknyelvi jövevényszó), a következő fogódzókat vegyük figyelembe:

- Tudományos közleményekben idegenesen írjuk a szaknyelvi jövevényszavakat.
- Ha valamely idegen szónak van magyar megfelelője, de nem azt használjuk, vagy amikor magyar szakszó első említésekor az idegent zárójelben megadjuk, a forrásnyelv szerint írásmód a megfelelő, még az orvosi leletekben, igazolásokban stb. is.
- Ha nem elkerülhetetlen, ne keverjük a kétféle írásmódot a szóösszetételekben és a szó szerkezetekben sem. Egyszerű szóban a kétféle írásmód hibának számít.
- Ha a görög–latin szakszavak főnévi alakjából magyar toldalékokkal igét képezünk, és az alapszónak létezik magyaros írásmódja, akkor a képzett alakot magyarosan írjuk (*differentiatio*, *differenciáció*, de: *differenciálódik* és nem **differentialódik*).

■ MAGYARÍTÁS AZ ORVOSI NYELVBEN

Az angol orvosi-biológiai szakszavak, szakkifejezések magyarítása szakmánk mai nyelvújítása, nélküle a tudományunk nyelve előbb-utóbb felhígul, márpedig magyar orvostudomány csak magyar orvosi nyelven lehetséges.

Az idegen szakszavak, szó szerkezetek magyar megfelelőinek megteremtése egyfajta alkotás, és ezt az alkotást a tudomány keretei, valamint a nyelvészet szabályozzák, mert az új szakszónak illeszkednie kell a magyar nyelv és nyelvhasználat rendszerébe. (Úgy is mondhatjuk, hogy tudomány, leleményszerűség és nyelvészet is.) Régóta tudjuk: a szaknyelvi magyarítás a nyelvészek és a szak képviselőinek kéz a kézben végzett tevékenysége.

A magyarítás, a magyar szakszavak létrehozása mellett nem kevésbé fontos ezek elterjesztése. Ha a tudományunk a megalkotott magyar szakfogalmakat nem használja, a magyarítási törekvéseknek nincs sok értelme.

A MAGYARÍTÁS KÉT ALAPELVE

- A magyar szakszó pontosan és félreérthetetlenül fejezze ki az idegen fogalmát, a legkisebb bizonytalanság is okozhat zavart, és súlyos következményei lehetnek. Az egyértelműség a gyógyításban is sarkalatos szempont.
- Jól idomuljon a nyelvhasználathoz, vagyis legyen minél egyszerűbb és könnyen érthető, továbbá nehézség nélkül toldalékolható és kapcsolható az elő- vagy utótagokkal. Fontos még, hogy a magyarított szakszó jól illeszkedjék más orvosi szakszavakhoz és szó szerkezetekhez.

A MAGYARÍTÁS LEHETŐSÉGEI AZ ORVOSI NYELVBEN

A lehetőségek sora viszonylag hosszú, összesítve hét pontba foglalható:

Fordítás Az idegen szó/szó szerkezet helyettesítése a magyar megfelelőjével (*infectio* – *fertőzés*, *follow-up study* – *követéses tanulmány*). A magyar megfelelő lehet az idegen szónak megfelelő magyar szó, annak valamely rokon értelmű szava, és ha van, az idegen szó tükörszava, az idegen szó elemeit hordozó magyar szó (*megacephalia* – *óriásfejűség*).

Jelentésleírás Az idegen szakszó/szakfogalom jelentését leíró magyar szó/szó szerkezet, amely különbözik az idegen szónak megfelelő magyar szótári szótól vagy annak rokon szavaitól. Ez lehet teljesen más – az idegen szakszó jelentését találékosan kifejező – szó is (*pacemaker* [*pace* = iram, tempó; *maker* = gyártó, készítő] *ritmusszabályozó* [*szívritmus-szabályozó*]).

Ha az idegen szakszó többes jelentésű, és ezt nem tudjuk egyetlen magyar szóval kifejezni, óhatatlanul választanunk kell két, nagyrítékán több magyar megfelelőt is.

Példa: *differenciáció (differentiatio) elkülönülés, formálódás*

Jelentése a sejtek életteni szerkezeti átalakulása. Ennek következtében általánosabból, sajátosabbá formálódnak: működésük beszűkül, egyedivé válik. Kétféle értelemben alkalmazzuk:

elkülönülés A sokféle képességű sejtek bizonyos részének elkülönülése, mássá, sajátos, egyfajta sejté válása (*hámzöveti differenciáció* – a hámzövet kialakulása az ektodermából).

formálódás Egyféle szövet alapsejtjeinek átalakulása (formálódása) kiérett sejtekké (a hámzövet alapsejtjeinek [basalis sejtek] formálódása köztes/felsőszintes [intermediér/superficialis] hámsejtekké).

Metafora használata Az idegen szakszó jelentését, a fogalom tartalmi vagy hangulati hasonlósága alapján választott magyar fogalommal fejezzük ki. Alkalmazhatjuk az idegen szóban meglévő metaforikus jelentést, vagy a magyarban találunk rá megfelelőt.

Példák: *dajkafehérje* (chaperone/chaperon protein, molekuláris chaperon)

chaperone/chaperon jelentése: az a személy, aki fiatalokra vigyáz társadalmi és más eseményeken, óvodákban stb.; gyermekgondozó, táplálónő (más gyermekét szoptató asszony).

caperone/chaperon proteins védőfehérjék: más fehérjék káros összetevését, összecsapódását (aggregáció) gátolva védi a sejtek fehérjét. A legfontosabb feladata az újonnan képződő polipeptidek, fehérjeegységek hatástalan fehérjévé történő összecsapódásának a megakadályozása.

Magyarításánál adódik a jelentés teljes tükröztetése (*összecsapódást gátló fehérje, összecsapódás-gátló fehérje, aggregációgátló fehérje* stb.), ám sokkal találhatóbb az eredeti kifejezésben is meglévő metafora alkalmazása: *dajkafehérje*.

darázsfszék, pokolvar (carbunculus)

A carbunculus kelevények (furunculusok) egybeolvadásából jön létre: a bőr és a bőr alatti kötőszövet elhalásos, tályogos fertőződése. Többgócú, égő, nagyon fájdalmas; éget és fáj, mint a darázscsípés, és mert sokszoros, a darázsfszék nevet kapta. A név a betegséget metaforával fejezi ki. Elvéve nevezik pokolvarnak is (pokolian égő fájdalmas bőrfelrakódás [var]).

Viszonylag sok anatómiai képletnek (sella turcica – töröknyereg) és betegségnek (diftéria – torokgyík, anémia – sápkór) van szóképből eredő neve.

Metonímia használata Elsősorban betegségnevek között találunk olyan megnevezéseket, amikor a betegség valamely sajátosága kerül a névbe (*skarlát – vörheny* [a magyar nevét a bőrön megjelenő sajátos vöröses foltok után kapta]; *malária – váltóláz* [időről időre ismétlődő lázas állapot jellemzi, neve erre utal]).

Megjegyzés: A metonímia régi nyelvészeti szakszó, a nyelvtudomány szakemberei szerint magyarítani nem lehet. Meghatározása: „két fogalom közötti időbeli, térbeli, anyagbeli érintkezésen vagy rész-egész, okozati kapcsolaton alapuló leképzés nyelvi kifejezése” (1).

Régies, elavult szavak felelevenítése, tájnyelvi szavak bevonása Ez a magyarításnak régen is alkalmazott formája: a köznyelvben nem vagy kevésbé használt szavak (régis szavak, tájszavak, nyelvi szóváltozatok stb.) sokasága ugyanis bő forrás a megfelelő magyar szó kiválasztására. Nagyon sok orvosi szavunk keletkezett ilyen módon (*ébrény* [embrió], *guta* [gutaütés], *szélhűdés*, *csukló*, *ideg*), ám az sem kevés, amelyet a nyelvhasználat nem fogadott el.

Ide vehetjük valamely idegen orvosi szakszó létező, de feledésbe merülő magyar változatának az ésszerűség határain belüli felelevenítését is (*furunculus – kelevény*; mondják *kelésnek*, de ez tágabb értelmű; a régi *kelevény* szó teljesen egyértelműen fejezi ki a *furunculus* jelentését). A régi magyar orvosi írások – kezdve a XVI. századi orvosi könyvünkől (Váradi Lencsés György: *Egész orvosságról való könyv*, azaz *Ars Medica*) és a népi orvoslás szóvilágától, az ismeretterjesztő orvosi munkáktól egészen a XX. századi jeles elődök tudományos műveig – forrásai lehetnek magyar orvosi szakszavainknak. Megemlíthető még Bugát Pál Természettudományi szóhalmaza, Az erdélyi magyar szótörténeti tár és sok más kiváló orvosi szókincstár. Ezekben érdemes kutakodni, ha megfelelő magyar szót keresünk.

Egy-egy idegen szakszónak két, esetleg még több régi neve is lehet (*carbunculus – darázsfszék, pokolvar*); mindegyikük újjáélesztése természetesen értelmetlen: ha megvalósítható, az egyneves magyarításra törekedjük. Úgyszintén felesleges a megfelelő magyar név régi változatát előhozni, ilyenek legfeljebb a nyelvészektől érdekesek (*oesophagus – nyelőcső*, felesleges a régi név: *bárzsing*).

Szóalkotás A szóalkotás új szavak létrehozása meglévő szóelemekből. Számos formája van, ezeket tájékoztatásul az 1. táblázat összegzi. A szóalkotás egyes módszereit főleg a nyelvújítás korában alkalmazták.

A szóalkotás legegyszerűbb és igen termékeny formája a szóösszetétel; lévén tömör szóforma, a névszók magyarításánál törekedni kell rá, hacsak nem keletkezik túl hosszú szó (*szürkehályog*).

Gyakori a szóképzés is, a szóalkotás egyéb formáit azonban a biológiai-orvosi nyelv magyarításában, ahogy általában a köznyelvben is, ritkán alkalmazzuk. Egyszer-egyszer mégis megkísérrelhetjük. A *kötőfehérje* a receptort fejezi ki; *kötőfehérjeként* is nevezhetjük, amely még pontosít is: a *kötőfehérje* a receptor kötőfehérjéje, a *kötőfehérje* valamilyen más kötőfolyamatokban részt vevő fehérjék neve lenne. Ebben szakmai állásfoglalás szükséges.

A szóképzést leginkább a hosszú szóösszetételek kiváltására szorgalmazhatjuk, mintegy bugáti örökségként. Ha elterjednek, „szóóriásokat” válthatnak ki. Hasonlóan a mozaikszavak alkotása is a hosszú idegen vagy magyar szaknevek, kifejezések helyettesítését szolgáló módszer, az orvosi szaknyelvben kivált az új molekulák elnevezéseinek alkalmazását. A biológiai-orvosi szak-kifejezések mozaikszavait általában nemzetközileg egységesítik.

Tulajdonnevet tartalmazó elnevezések A szerzői nevet viselő, nemzetközi szakkifejezések, ún. eponimák tulajdonnévi részét rendre megtartjuk, ahogyan az írásmódját is. Csupán az utótagot magyarítjuk, szokásosan az idegen szó magyar megfelelőjével és kötőjellel társítva. Hasonlóan járunk el a földrajzi neveknél, de, ha van a földrajzi névnek magyar megfelelője, azt használjuk:

Példák:	Bricker pouch	Bricker-hólyag
	Bowen disease	Bowen-betegség
	Bastian-Bruns low	Bastian-Bruns-szabály
	Bell phenomenon	Bell-jelenség
	Boas point	Boas-pont
	Corrigan line	Corrigan-vonal
	Erben reflex	Erben-reflex
	Morgan fold	Morgan-redő
	Tawara node	Tawara-szár
	Littre glands	Littre-mirigyek
	Kupffer cells	Kupffer-sejtek
	Langerhans islets	Langerhans-szigetek
	Ross river virus	Ross-folyó-vírus
	Black forest disease	Fekete-erdő-betegség
	Andes virus	Andok-vírus

A tulajdonneves szakszó egésze is kaphat utótagot; ezt szokásosan szintén kötőjellel kapcsoljuk (*Tawara-szár + blokk – Tawara-szár-blokk*).

NEHÉZSÉGEK

Nehézség a többféleképpen magyarítható idegen utótagoknál adódhat (*betegség/kór; szindróma/tünetcsoport* stb.).

1. táblázat. A szóalkotás lehetőségei

Szóösszetétel	két szó jelentésváltozások viszonya, lehet jelölt vagy jelöletlen.
Szóképzés	új szó létrehozása képzők segítségével (<i>seb – sebész, borogat – borogatás, szem – szemcse</i>).
Elvonás	a nyelvi tudás egy adott szövegződést, elsősorban jövevény-szó esetében, képzőnek ítél, és elvonja a szóból, így hozva létre egy, a magyarban korábban nem létező tövet (<i>gyárt</i> igéből a <i>gyár</i> , a <i>ficamodik</i> szóból a <i>ficam</i> stb.) – a mai nyelvre természetesen nem jellemző.
Rövidülés	hosszabb szó hangtestének lerövidítése teljesen függetlenül bármilyen szóelemhatártól (<i>professzor – prof, laboratórium – labor</i>).
Elemzilárdulás	jellegetes történetiségében értékelhető szóalkotási mód, a magyarban elsősorban a határozószók keletkezésének jellegetes módja, egy főként ragos szó elemszerkezete átláthatatlanná válik. Így a korábban elemezhető szóalak egyetlen szóként él tovább megőrizve a benne lévő viszonyjelentést is (<i>reggel, hanyatt</i>).
Szóvegyülés	két hasonló jelentésű szó hangalakja összekeveredik, és egy ugyancsak hasonló jelentésű új szó jön létre (<i>rémítő + ijesztő → rémisztő</i>).
Szóösszerántás	két teljesen különböző szó részeit azzal a szándékkal kevernek össze tudatosan, hogy egy harmadik, eltérő jelentésű szó jöjjön létre (<i>csípő + eszköz → csipesz</i>).
Szóhasadás	valamely szó, eredetileg azonos jelentésű alakváltozatai idővel új jelentést kapnak; így két önálló szó jön létre. Az alakváltozat létrejöhet magánhangzó cseréjével (<i>forogatag – fergeteg</i>), hiányával vagy meglétével (<i>tárgyatlan – tárgytalan</i>), de mássalhangzók cseréjével is (<i>toboz – doboz</i>).
Szóhatár-eltolódás	a szóhatár téves észlelése révén keletkező új szó, meglehetősen ritka, hogy köznyelvivé váljon ez a jelenség (<i>apotéka – a potéka</i> [helytelen tagolás] → <i>patika</i>).
Köznevesülés	tulajdonnevek köznévvé válása; sokszor valamely felfedezés kapja a szerzője nevét (<i>röntgen – Wilhelm Röntgen után</i>).
Téves szókeletkezés	a szóeredet téves magyarázata alapján alkotott szó (<i>kárakatonna</i> a török <i>kara katna</i> madárnévből) (népetimológia).
Mozaikszó-alkotás	hosszú idegen, elsősorban intézménynevek, molekulanevek, ritkábban köznevek rövidítésének a módszere, két fajtája a betűszó és a szóösszevonás.

Betegség vagy szindróma? Ennek eldöntése nem tetszőleges, szigorúan illeszkedik a nemzetközi előírásokhoz. A *Cushing-szindróma* és a *Cushing-kór* különböző eredetű betegség, jóllehet tüneteik csaknem azonosak. Értelemszerűen az utótagok nem változtathatók. A *Turner-szindróma* helyett *Turner-kórt* vagy *-betegséget* írni sem volna helyes, jóllehet egyazon betegségről van szó. Zavaró a kétféle név, és félreértést is okozhat. Találkozunk az angol nyelvű irodalomban is különböző írásformával, különösen, ha a régebbi irodalomban is tallózunk (*Chiari-Frommel disease, Chiari-Frommel syndrome, Frommel-Chiari syndrome, Frommel disease*). A nemzetközi bizottságok többnyire egységesítettek, így – a példánknál maradván – a *Chiari-Frommel syndrome* az elfogadott név. Kérdéses esetekben a szótárak tájékoztathatnak.

Betegség, kór, baj vagy fene, esetleg más? Nincs szabály; a korábbi elnevezéseket a hagyomány szerint írjuk (*Cushing-kór* és nem **Cushing-betegség*). A *baj/fene* tulajdonnevekkel nemigen kapcsolódik, köznevekben fordul elő (*rákfene, lépfene, vérbaj, cukorbaj*). A nemzetközi irodalomban sem kivételes a *disease* szó helyettesítése a betegség valamelyik jellemzőjével (*Hashimoto disease* [*Hashimoto chronic lymphadenoid/thyroiditis*], *Hodgkin disease* [*Hodgkin lymphoma*]). A magyar orvosi irodalomban elterjedt ez a névválasztás: a *Hashimoto disease*-t leginkább *Hashimoto-thyreoiditis*-nek, a *Hodgkin disease*-t *Hodgkin-lymphomának* nevezik, az utóbbinál azonban a *Hodgkin-kór* elnevezés sem ritka. Nem egységes az efféle utótagok írásmódja (*Hodgkin-lymphoma, Hodgkin-limfóma*). A helyesírás ezt nem szabályozza; célszerű – a köznyelvi jövevénytiszta kivételével – a görög–latin írásformát megtartani, tehát *Hodgkin-lymphoma, Kaposi-sarcoma, Löffler-endocarditis*).

Szindróma vagy tünetegyüttes/tünetcsoport? Nem helyesírási és még nem is magyarítási kérdés, sokkal inkább szakmai döntés. A *szindróma* köznyelvi jövevénytiszta; a tankönyvekben általában ezt használják. A *syndroma* írásforma mára háttérbe szorult, ámbr Bencsán János (2) az Orvosi szótárában még ezt írta (*Turner-syndroma, Leitner-syndroma*). Mások a *tünetegyüttes/tünetcsoport* neveket részesítik előnyben (*Turner-tünetegyüttes, Turner-tünetcsoport*). Ez is szakmai döntés, a hazai szakemberek egyeztetése szükséges.

Az angol irodalomban a *sign* (jel), *symptom* (tünet), a *phenomenon* (jelenség) stb. használatát is egységesítették, a hazai irodalomban már kevésbé; például a *Cullen-jel* olvasható *Cullen-tünet*, sőt *Cullen-féle jel* formában is – a jelentése mind-egyiknek ugyanaz. A nemzetközi egységesítés átvétele ezeknél is kívánatos.

Az anatómiai neveknél mindennapos a változatosság; egyazon szakszó más-más fordítása. Ezeket továbbra is hagyományosan, a szótárban található formájukban írjuk.

Példák:	recessus pharyngeus sec Rosenmüller	Rosenmüller-árok
	recessus membranae tympani superior sec Prussak	Prussak-tér
	recessus hepatorenalis sec Morison	Morison-tasak
	recessus cochlearis vestibuli sec Reichert	Reichert-recessus
	stratum pigmentosum sec Zinn	Zinn-féle réteg
	stratum neurium piriformium sec Purkinje	Purkinje-sejtréteg
	stratum granulosum cutis sec Langhans	Langhans-réteg
	spatia zonularia sec Petit	Petit-rések
	spatium perivascularare sec Virchow–Rubin	Virchow–Rubin-tér
	nucleus thoracicus sec Clarke	Clarke-oszlop
	nucleus vestibularis posterior sec Bechterew	Bechterew-mag

A földrajzi neveknel az okozhat gondot, hogy az adott idegen nevű folyó, patak, domb stb. nevének létezik-e magyar megfelelője, és hogy az idegen névhez illeszthető-e a magyar földrajzi köznévi (*hegy, folyó* stb.). (*Black Creek Canal* – Csak így írható? Van magyar megfelelő? Írhatunk *csatornát* a *Canal* helyett?) A magyar névről a földrajzi lexikonokból tájékozódhatunk leginkább, a világháló kevésbé jó forrás. Megeszer a földrajztudományok szakemberének tanácsára szorulunk.

Hasonló fennakadás előfordul az állatneveknél is: vajon a magyarítandó állatnév köz- vagy tulajdonnév-e? Az állatok neveinek írása változik az állatrendszertan osztályai szerint is, például a kettős nemzetségnév nagy kezdőbetűs. Az avatatlanok nem tudják eldönteni a kérdéses állatnév rendszertani besorolását (*Phnom Penh bat virus, Tamana bat virus*), így azt sem, hogy tulajdon- vagy köznévként kezeljék-e. Segítségre lehetnek az állatnevek helyesírási útmutatói, például a Gozmány-féle helyesírási szabályzat, de a világhálón is kaphatunk felvilágosítást.

Mitológiai (vallási) neveket tartalmazó elnevezések Voltaképpen a személyneves szakkifejezések közé tartoznak; írásuk követi is a személynevek helyesírási szabályait. A mitológiai (vallási) neveket magyarosan írjuk, a hozzájuk kapcsolódó szakszavakat kötőjelezzük. (*Achilles-ín, Vénusz-domb*), de a forrásnyelv szerintieknek megfelelően írjuk (*mons Veneris*). Előfordulnak önállóan (*Asklepios, Szent Kozma és Domján az orvos szentek*), és átalakulhatnak szakszóvá; ezeket kisbetűvel írjuk (*afrodiziákum* [Aphrodité nevéből]).

A SZAKSZÓI MAGYARÍTÁSOK LÉPÉSEI

Az idegen szakszó megítélése Háromféle szempontot kell figyelembe venni:

- Szükséges-e egyáltalán magyarítani az idegen szakszót, és remélhető-e, hogy elterjed a magyar változata. A mindennapi használatú idegen szakszavak helyettesítése magyarokkal szokatlan lesz, és talán szélmalomharc is, sőt még visszatetszést is kelthet. Ennek ellenére még esetenként a szaknyelvi jövevényszavak találó magyarítása is meghonosulhat.
- Illik-e az idegen szó a magyar nyelv hang- és mondatrendszerébe, könnyen ragozható, képezhető-e, mennyire hangzik idegennek? Ha a hangrendszerrel idegen, magyarítása még inkább helyénvaló.

- Tárjuk fel, hogy megkísérelték-e már magyarítani, és ha igen, miért nem vált be a javasolt magyar szakkifejezés. Egyáltalán használt-e valaki magyar szakszót az idegen helyett, van-e „rejtett” magyar megfelelője, és írják-e magyarosan?

Ezek a megfontolások irányítják döntésünket: magyarítsuk-e az idegen szót, vagy nem, és ha igen, miként. Értelemszerűen, ha már van alkalmas magyar megfelelő, de nem használják, a feladat annak beépítése az orvosi-biológiai tudomány nyelvhasználatába, és nem az újabb magyarítás.

A szakszó, a szakfoglalom megértése Bármennyire is egyértelműnek tűnik az idegen szó jelentése, fogalmazzuk meg pontosan magyarul, hogy mit takar. A szótározásnál vehetjük észre esetlegesen tévedésünket. A pontosan nem értett idegen szó magyarítása hamvába holt kísérlet.

A magyarítás lehetőségének kiválasztása A legkézenfekvőbb és a legegyszerűbb a fordítás, de nem biztos, hogy mindig a legjobb is. Szinte mindig a tükörfordításra törekszünk először, úgymond a tükörfordítás fogságában vagyunk. Mégis, még ha lehetséges is a tükörfordítás, akkor is érdemes meggondolni: van-e található magyar megfelelő. Alapvetően nem lefordítjuk az idegen szakszót, hanem magyar szakkifejezéssel értelmezzük a jelentésüket; a szakfoglalom jelentésére keresünk magyar szót/szövegszerkezetet. A lényeg az értelem tükröztetése, és mindig kövessük a magyarítás két alapelvét (1. fejebb).

A szóösszetétel majdnem mindig egyszerűbb, mint a szószervezet. Ám a túl hosszú összetett szavak soha nem jók, ekkor szerkezetes megoldással, esetleg mozaikszavakkal kell élni. Érdemes az elavult, régi és a tájszavak között is kutatni, alkalmanként meg a metafora vagy valamilyen sajátosságra utaló magyar szakszó is megfelelő megoldás lehet. Egyéb szóalkotási ritkán van szükség. A tulajdonneves idegen szakkifejezéseknél a tulajdonnevet a magyar változatban is célszerű megtartani.

Ha, úgy véljük, hogy megvan a magyar megfelelő, fogalmazzunk orvosi szöveget, tudományos írásokat, és írjuk bele különböző változatokban. Lényeges, hogy az idegen szakszó magyar változata illeszkedjék az orvosi szövegek környezetébe is.

Önellenőrzés Bármennyire is találónak véljük a magyarított szakszót, közreadását, alkalmazását ne hamarkodjunk el. Hasonlóan a tudományos közleményekhez, tegyük félre négy-hat hétre, és ezután „tisztá fejjel” ellenőrizzük; „aludjunk rá egyet”. Ugyanilyen fontos megkérdezni másokat, kikérni véleményüket; a közös álláspont kialakítása sokban segíti az új magyar szakszó elterjedését. Ha a szakma valamely általunk jónak ítélt magyarítást nem fogad el, magunk is vessük el.

■ FOGALMAZÁS MAGYARUL

A helyes magyar fogalmazásnak két, egymással összefüggő része van: a magyar mondat- és szövegszerkesztés, valamint a megfelelő szavak kiválasztása.

AZ EGYSZERŰ ÉS A NEHEZEBB MAGYARÍTÁS NÉHÁNY PÉLDÁJA

growth hormone (GH), surgical margin, travel medicine

A *growth hormone* magyarul *növekedési hormon*; kézenfekvő tükörfordítás, így terjedt el a magyar szakirodalomban. A *surgical margin* kifejezésnél is adódik és megfelelő is a tükörfordítás: *sebési szél*, de kifejezőbb változat a *sebszél*. A *travel medicine* egyszerűen fordítható *utazási orvostan* formájában, ám a jelöletlen változata (*utazásorvostan*) még egyszerűbb; így is terjedt el. Ezek példák is mutatják, hogy az angol szó szerkezetek sokszor és találoan fordíthatók magyar szerkezetként vagy szóösszetételként.

blow-hole colostomy

A *colostomy* (colostomia) a Brencsán-szótár szerint „műtéttel készített vastagbélispolyp” (colon = vastagbél). Ez a változat kétszeres alárendelő szó szerkezet, nehézkesen alkalmazható. A *stoma*t Brencsán János a *száj, kis nyílás* kifejezésekkel fordítja; mondhatjuk *szájadéknak, nyílásnak* is. A colostoma tehát egyszerűen a *vastagbéliszájadék, vastagbélnyílás* szóösszetétellel magyarítható. Nem szükséges leírni a kifejezésben mindent; már csak azért sem, mert a szöveggörnyezet rendszerint egyértelműsít: *A béllezárádást vastagbéliszájadék készítésével kezelték. Nyílás vagy szájadék? Az előbbi szokványos, az utóbbi inkább szaknyelvi; fenntartjuk a stoma fogalmának kifejezésére.*

A *blow-hole* jelentése egyrészt a bálnák feje tetején lévő légzőnyílás, másrészt a befagyott vizek jégtábláján készített szellőzőnyílás, mindkettőnél viszonyítottan kisebb nyílásról van szó. A *blow-hole colostomy* is kis nyílású bélszájadék készítése, bélszájaztatás. Lényege: a vastagbél felsőbb szakaszán, a bélösszeköttetés tehermentesítésére készített parányi nyílás, amelyet csak a hashártyához – nem a bőrhöz – rögzítve vezetünk a hasfalon keresztül a szabadba, és amely néhány hét alatt rendszerint be is záródik. A valódi bélkivezetéseket zárni kell. A *blow-hole* nagyon találó magyar neve metaforával: *gomblyuk*; így a *blow-hole colostomy* magyarul *gomblyuk vastagbél-szájaztatás/vastagbél-kivezetés*.

cervicalis intraepithelialis neoplasia (CIN), in situ cervicalis carcinoma

A *cervicalis* a példában a méhnyakra vonatkozik, a méhnyak *intraepithelialis neoplasia*járól van szó. Az *intraepithelialis* jelentése: hámon belüli, egyszerűen hámbeli. A *neoplasia* kóros sejtburjánzásból származó növedék, a daganatok minden formáját magába foglalja, következésképpen az *intraepithelialis neoplasia* a hámon belüli kóros sejtburjánzás, és mivel rákká alakulhat, mondhatnánk hámbeli ráknak. Ekként a *cervicalis intraepithelialis neoplasia* magyarul a *méhnyak hámbeli rákja* lenne. Ellenőrzés, mások véleménye után derült ki, hogy ez mégsem jó, mert akkor miként magyarítsuk az *in situ cervicalis carcinoma* kifejezést. Az *in situ* jelentése: helyben, esetünkben a hámon belül. És mivel a *carcinoma* magyarul rák, az *in situ cervicalis carcinoma* magyar változata: *a méhnyak hámbeli rákja, méhnyaki hámbeli rák*. A *cervicalis intraepithelialis neoplasia* még nem rák, csak kialakulhat belőle rák, vagyis folyamatot jelöl, amelyből rák keletkezhet, magyarul *rákosodás*; eszerint az *intraepithelialis neoplasia* magyarul *hámbeli rákosodás*. A példa nyomatköszítje a magyarítás alapos megfontolását („önellőrzés”) és azt, hogy mennyire fontos kikérni mások véleményét is.

stresszinkontinencia

A *stresszinkontinencia* (*stress urinary incontinence*) a hasüregi nyomás fokozódására (mozgás, köhögés, tüszentés, nevetés, erőlködés stb.) bekövetkező, ép húgycsővön keresztüli és vizelési inger nélküli, akaratlan vizeletürítés. A hazai irodalom a vizeletcsepegésnek erre a formájára a *stressz* szót átvette, a betegség írásmódja azonban nagyon változatos: *stressz inkontinencia, stressz incontinentia, stresszinkontinencia*, sőt még a *stressz inkontinencia* kifejezés is előfordul. Az Orvosi helyesírási szótár *stresszinkontinencia* formában írja. A *stresszinkontinencia* megjelölésnek elfogadott magyar formája nincs. A *stressz* szó a magyar nyelvhasználatban elterjedt, ezért használható lenne. Jelentése az értelmező szótár szerint: 'feszültség, hajszoltság, túlterheltség'. Am a stressz eredetű vizelettartási képtelenség szorosabb értelemben nem feszültség, hajszoltság vagy túlterheltség miatt alakul ki, hanem a hasüregi nyomás hirtelen fokozódása miatt, amely például mozgásra (lépés, ugrás stb.), tüszentésre, sőt nevetésre is bekövetkezhet. Lépcső, ugrás, tüszentés, nevetés nem igazán nevezhető stressznek. Talán a hasüregi nyomás fokozódására utaló elnevezés pontosabban fejezné ki a történéseket. Egy ilyen megnevezés, mint például a *hasüregi nyomásfokozódásos vizeletcsepegés* azonban nehézkes. A *nyomásfokozódásos vizeletcsepegés* megjelölés már használhatóbbnak tűnik. Találkozhatunk még a *terheléses inkontinencia* megjelöléssel is, de ez nem terjedt el, jóllehet kifejezőbb, mint a *stresszinkontinencia* elnevezés. A hasi nyomásfokozódás lehet *hasprés* (metafora); így a betegség neve *haspréses vizeletcsepegés*.

terminal ductal-lobular unit (TDLU)

A szakkifejezés az emlők tejjáraitaira vonatkozik, magyar neve nincs. Írása a magyar szöveggörnyezetben első pillanában egyszerűnek tűnhet, görög–latin formában írva, ehhez adva az angol *unit* szót (*terminalis ductalis-lobularis unit*); a *unit* latin nevét (*unitas*) az ilyen szakkifejezésekben nemigen használják. Ennek lehetséges megoldása lehetne a *végző ductus-lobularis egység*. Sőt a *terminalist* írhatjuk *terminálisnak*, hiszen ez már köznyelvi jövevényszó. A *lobularis* szaknyelvi jövevényszó lehet, és írható a forrásnyelv szerint is. Segít az orvosi szaknyelvnek az a szabálya, hogy a szövegtípus is befolyásol, így végül is írható ebben a formában: *terminalis ductalis-lobularis*.

A *ductus* jelentése 'vezeték, kivezetőcső', az emlőben lévő (ductus lactiferus) *tejvezetéknek, tejjáratnak* nevezzük. A *lobulus* magyarul *lebenyke*, a *lobularis* pedig *lebenykes*. Ekként *végző tejjáratlebenykes egység* formájában írhatnánk, ám ez a szavak köznyelvi jelentése miatt nem szerencsés. Megfelelőbbnek tűnhet a *tejjáratlebenyke-egység* szakkifejezés; az írásmód mégsem a legmegfelelőbb. A fordítással tehát nem boldogulunk. A *TDLU* kifejezést a magyar anatómia és szövegtan nem használja, de ismert a *végkamra* kifejezés; ez a mirigy elválasztó sejteiből álló egysége, ebből indul a kivezető cső. A *végkamra* voltaképpen azonos a *TDLU* fogalmával. Ebből könnyen létrehozható további összetétel: *végkamrák* stb.

MONDATSZERKESZTÉS

MONDATSZERKESZTÉSI IRÁNYELVEK

A magyar mondat szerkesztés rendkívül összetett kérdéskör: nyelvtudományi tanulmányok, akadémiai értekezések, viták sokasága régóta foglalkozik vele. A következő kiemelések csupán támpontok az orvosi-biológiai szakírók számára.

- A magyar mondatok szórendjében az alany, az állítmány, a tárgy és a különböző határozók helyét a nyelvtan nem

határozza meg. A mondatrészek, a beszédészandék és a mondandó célja szerint, különféle sorrendben követhetik egymást. A szórendet elsősorban a mondat jelentése, a szövegösszefüggés, az ehhez kapcsolódó hangsúlyviszonyok (értelmi hangsúlyozás) szabályozza.

- A mondatok alapvető központi jelentését (az ún. protoállítást, azaz az alapállítást) az ige és az ige által kidolgozott nyelvi szerkezetek, az ún. elsődleges és másodlagos figura

határozza meg. Az elsődleges figura alapvetően megfelel az alanynak, a másodlagos pedig általában a tárgynak vagy a határozónak. Az alapsorrend: alany – ige – tárgy/határozó (*Az orvos megműti a beteget; A beteg nem folytatja a kezelést*); a jelző eltérő jellegű, hiszen nyelvtanilag is kötött helye van: egyeztetés nélkül a jelzett szó előtt áll.

- Az ige nemcsak a mondat alaphelyzetét, hanem a hangsúlyozását is megszabja: általában az ige (állítmány) előtti mondatrész a hangsúlyos; de ha az ige van a hangsúly, az áll legelől a mondatban.
- A mondatokat célszerű a lehető legegyszerűbben és legtömörebben megszerkeszteni. A rövid mondatok könnyebben érthetők, a túl hosszúak kevésbé egyértelműek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csak egyszerű mondatokkal kell foglalkozni; ez ugyanis hiteltelenné teheti a szöveget. A mondatok szerkesztésében is a középút a helyes: csak annyi bővítményt írjuk, amennyi szükséges az egyértelmű fogalmazáshoz, de annyit feltétlenül használunk.

GYAKORIBB MONDATSZERKESZTÉSI HIBÁK A MAGYAR ORVOSI NYELVBEN

Az ún. óriásmondatok A hosszú, cirádás, dagályos mondatok a barokk korban terjedtek el, nyelvünket barokkosították; így fejezték ki a kor szellemiségét. A hosszú, vég nélküli mondatok azonban már korábban is megjelentek a szónoklatok (retorika) részeként, mindenekelőtt görög és latin hatásra. A szónokok kedvelték az efféléket, mert nagyon is hatásosnak vélték. Ám a barokk kor múltával az egyszerű, tömör fogalmazás újra általánossá vált, jóllehet a túlbonyolított mondat szerkesztés nyomokban még megmaradt (Kiss Jenő személyes közlése).

A magyar orvosi tudományírásban a többszörösen összetett mondatok nem újabb keletűek. Bugát Pál írásaiban, így az Orvosi Tárbán is, általánosak a végeláthatatlan mondatok, bizonyára a német orvosi szakirodalom hatásának következményeként. Markusovszky Lajosra és kortársaira ez már nem jellemző, ellenkezőleg, az Orvosi Hetilap akkori számaiban tömören és szabatosan megfogalmazott mondatokat olvashatunk, a többszörösen összetettek már csak kivételesek. A mai orvosi szakirodalomban azonban ismét felütöttek a fejüket: lépten-nyomon találkozunk sokszorosan összetett, nagyon sok beékelődést tartalmazó, véget nem érő mondatokkal, sajnos még a szigorúan ellenőrzött, vezető folyóiratainkban is.

Példa: „Bár a tüneti kezelésben hatásosnak bizonyult a gyógyszeres terápia, a kezelés abbahagyása után visszatérő irritáló húgyúti tünetek gyors visszatérése azt bizonyítja, hogy műtéti kezelésre van szükség, amire idáig a szakirodalom alapján a parciális cystectomy (vagy segmentális hólyag resectio) volt a választandó beavatkozás, de Donnez és munkatársainak vizsgálatai azt igazolták, hogy az ún. primer hólyag endometriosisist úgy kell tekinteni, mint retroperitoneális endometriosis csomó, így ennek extramucosális resectóját javasolják laparoszóppal elvégezni.”

Az idézet most csupán az óriásmondatot példázza (eredeti helyesírással közlöm). Célszerűbb így fogalmazni:

Bár a tünetek gyógyszerekkel jól enyhíthetők, a kezelés abbahagyása után a zavaró húgyúti panaszok gyorsan visszatérnek, ezért célszerűbb a műtéti kezelés. Erre a szakirodalom mostanáig a részleges hólyageltávolítást (parciális cystectomy vagy segmentális hólyagresectio) javasolta. Donnez és munkatársainak vizsgálatai azonban bizonyították, hogy az ún. elsődleges hólyagendometriosis voltaképpen egy hashártya mögötti endometriotikus csomó, és ezért elegendő csupán kivágni a hólyag izomfalából hastükrözéssel.

Az óriásmondat elvileg és nyelvtanilag sem helytelen, de viszsztatetsző, gátolja a gyors megértést, és könnyen félreérthető. Az ilyenek a német nyelvben gyakoriak.

Angomagy zagyvaságok Ezekről a Magyar Orvosi Nyelv 2011/2. számában (88–90) írtam, nem ismétlem meg. Angol nyelvi hatás következményei; a mai orvosi–biológiai tudományírásban elterjedt hiba.

Egyebek A szenvedő igék, a passzívum (*műtetik, kezeltek*) szinte kiszorultak a magyar, így az orvosi nyelvből is. Helyettük nemegyszer a *van* + határozói igeneves szerkezetet (a *beteg meg van műtve*) használjuk, vagy terjengős kifejezéssel (a *beteg műtetre került*), elvéve középigével (a *beteg megműtődött*) fejezzük ki a mondanivalót ott, ahol a magyar nyelv cselekvő igét kíván (*megműtötték a beteget*). Az orvosi nyelvben csak a terjengősség – az egy szóval kifejezhető cselekvés bonyolult többszavas szerkezettel való írása – terjedt el, még hozzá jelentősen. A *van* + határozói igeneves szerkezet alkalmazása viszsztatetsző: ritkán olvashatjuk például, hogy *a daganat el van távolítva, a daganatot eltávolították helyett*.

Gyakori, noha idegenszerű, hogy az állítmányt szükségtelenül írják a mondat végére. Tehetjük az állítmányt a mondat végére, de csak, ha a mondatnak az állítmány előtti részét akarjuk nyomatékosítani.

AZ ÁLLÍTMÁNY HELYE

Értelemszerűen a nem latin betűs idegen neveket a kiejtésük szerinti hangjelöléssel átírjuk.

A mondat ebben a formájában azt hangsúlyozzuk, hogy a kiejtés szerinti hangjelölésnek megfelelően kell valamit átírni, jóllehet az átírás szükségességét kell kidomborítani. Ekként:

Értelemszerűen a nem latin betűs idegen neveket átírjuk a kiejtésük szerinti hangjelöléssel.

Mást jelent, de legalább is mást hangsúlyoz: a *megműtötte az orvos a beteget, az orvos műtötte meg a beteget és a beteget műtötte meg az orvos*. Az első az állítmányt (megtörtént a műtét), a második az alanyt (az orvos végezte a műtétet), a harmadik meg a tárgyat (a beteget és nem az egészségét műtötte az orvos) hangsúlyozza.

Ha idegen tulajdonnévhez közvetlenül kapcsolunk magyar toldalékot, a magánhangzók kiejtésbeli megnyúlását az írásban is jelöljük (Cicero, Cicerót).

Ebben a mondatban helyes a mondat végére tenni az állítmányt, mert az állítmány tárgyát (a magánhangzók kiejtésbeli megnyúlását az írásban) nyomatékosítjuk, ezért ezt írjuk az állítmány elé.

A MONDATSZERKESZTÉS TANULÁSA

A mondatszerkesztés iskolája az olvasás: a tömör, szabatos magyarul írt mondatok rögzítése. Ezekkel vessük össze saját mondatainkat, így tanulhatunk a legtöbbit, így érezhetünk rá az igényes szakírás nagyszerűségére. Nemcsak az orvosi-biológia szakszövegek mondat- és szövegszerkesztésének tanulmányozása hasznos, hanem más tudományterületek, mindenekelőtt a nyelvészek írásai is. Az orvosi szakfogalmazás ismétlődő, már-már szürkülő voltát a más szakmák nyelve, a nyelvészeti írások szavai, mondatfogalmazása frissítheti fel, teheti színesebbé.

Igen előnyös még a régi orvosi szövegek olvasása és, még inkább, a másolása. És nem csupán eleink írásmódjának, szókincsének megismerése miatt, amelyből gondolatcsövésük módjába is beleláthatunk, hanem a helyesírási és a nyelvhelyességi szempontok miatt is: a régies helyesírásból nyilvánvalóbbá válik a jelenlegi. Egy-két példa: *nehogy az illy szóvitatások; öszveszerkétetett; alyzatatja; stb.*

A régiesen írás nem vetendő el szükségszerűen: a régi szövegek rádöbenthetnek bennünket, hogy észrevétlenül, pusztán megszokásból mennyire egysíkúan fogalmazunk, és változtathatunk írásmódunkon, fordulatossabbá tehetjük mondandónkat. A mondat- és a szövegfogalmazás is a gyökerekből táplálkozik.

A régies fogalmazások, ámbár a törvényszerűségei azoknak is megvoltak, már visszásnak tűnnek; ezért ismeretük ösztönösen is hasznunkra lehet a korunknak megfelelő szabatos mondat- és szövegszerkesztésben. Ilyen visszásságok többek között a végelláthatatlan mondatok, a részmondatok elavult egymásmellé írása, divatjamúlt kötőszavak stb.

SZÖVEGSZERKESZTÉS

Az orvosi írások szövegszerkesztésének is a kiindulópontja annak mérlegelése, hogy a szöveget milyen célból, hová és kiknek hozzuk létre (tudományos szakközlemény, tudományos ismeretterjesztés, tankönyv vagy előadás, papírlapú vagy világhálós felületre szánjuk stb.). Néhány általános szempontot mégis érdemes kiemelni:

- Gondolkodásmódunknak megfelelően az orvosi szakszövegek írásánál is az egészről indulunk ki, és azt bontjuk részleteire. Másképpen: az írásunk letelején tisztázzuk, hogy miről írunk, a részletek ezt követik.
- A kifejtettség, a részletezettség nagyban függ attól, hogy kiknek szánjuk a szöveget: a szűkebb vagy tágabb szakmának, avagy az érdeklődő nagyközönségnek felvilágosítás céljából. Nyilván a szűkebb szakma számára készült szakszöveg nem igényli egy-egy közismert fogalom kifejtését, ezzel szemben a tudományos ismeretterjesztésben ez elengedhetetlen lehet.
- A tényszerű írás a szakírás alapja; a felesleges mondatoknak, bármily tetszetősek is, nincs helyük a szakszövegekben.

A magyar nyelvű szakírásnál igyekszünk pontosan és határozottan, sarkosan fogalmazni. Az angol nyelvű orvosi szakirodalomban sok a „talán”, az ún. bizonytalanságot sugalló elem (*úgy tűnik, hogy* [it appears]; *esetleg/lehetéges* [might be], *talán arra utal* [perhaps, might suggests] stb.). A magyar szakírás hagyományából következik az egyértelműbb fogalmazás (*ez arra utal; ebből arra [két dologra is] lehet következtetni; ennek alapján úgy véljük* stb.).

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy az egyik jobb, mint a másik, csupán annyit, hogy a hagyományozódó szövegezésre figyelni kell. Jóllehet minden szövegforma minden szövege egyedi, de egyben erőteljesen a kialakult és öröklődő hagyományokon is alapul, amely a hitelességet is biztosítja.

- A rövidítések nyakló nélküli alkalmazása idegen a magyar szövegezésben; az ilyenek nagyon gyakoriak az amerikai tudományos közleményekben.

SZÓKINCSEK

A tudományos írás, az orvosi szakírás köznyelvi szókinccse behatároltabb, mint a hétköznapi beszédé: nehezen enged a szakírásban szokatlan szóváltozatok alkalmazását. Ez voltaképpen egyfajta hagyomány. Egy-egy ritka, a szakszövegekben esetleg rendhagyó szó használata ennek ellenére színesítheti az írást, ha megfelelő helyre tesszük. Nem kell tartani a rokon értelmű szavak (szinonimák) alkalmazásától sem, különösen az ismétléseknél, jóllehet a szakszövegekben az ismétléseknek sokszor fontos, egyértelműsítő szerepe lehet. A szótárzás, az értelmező, a nyelvművelő és a rokon értelmű szavak szótárainak forgatása nagy segítség a választékosabb fogalmazásban.

A színesebb, „szépirodalmi” jellegű fogalmazással óvatosan bánjunk: a szakírásban a fennkölt szövegezésnek kevéssé van helye, éppen a szakírási hagyományok miatt; ennek eltűlése megint csak a hitelesség rovására mehet. Ennek ellenére, egy vagy két találó irodalmi hasonlat a tényszerű szakírás szövegezését is fordulatossá teheti.

A szókinccse bővítésében is hasznunkra van az eleink szakírásának tanulmányozása. A sok, régiesnek ható szó, talán nem is annyira régies, inkább csak szokatlan, mert azokat már nem használjuk az írásainkban; ám újra felfedezésükkel, bővíthetjük szavaink tártát.

A magyar orvosi szakírás sarkalatos pontja az idegen szavak használata. Sokan vélik helyénvalónak az idegen kifejezések, kivált a görög–latin orvosi nevezéktanok használatát, sőt hangsúlyozzák is, hogy hagyományosak. Mások a magyar szavak használata mellett törnek pácát. Bárhogy is vélekedjünk, az alapelvben mindenki egyetért: egyik sem zavarhatja a megértést. A lényeges szempont ebben is annak mérlegelése, hogy milyen közlési céllal hozzuk létre a szöveget.

AZ IDEGEN SZAKSZAVAK ALKALMAZÁSÁNAK ELŐNYEI, HÁTRÁNYAI
Előnyök Az idegen szakkifejezések pontosan és nemzetközileg egységesítve fejezik ki az általuk megtestesített szakfogalmat; ez a legnagyobb előnyük. Sokat közülük gyorsabban megértünk, mint a magyar megfelelőiket: részben hagyomány szerint – ilyenek a görög–latin szakszavaink –, másrészt mert elterjedtek az angol és a hazai szakirodalomban is, megszoktuk a használatukat. Az effélék a régen meggyökeresedett görög–latin szakszavak és a mostanában alkotott új fogalmak, az újonnan felfedezett molekulák és más nevek angol szakkifejezései.

Hátrányok Az idegen köz- és szakszavak szükségtelen használatának több árnyoldala van. Szüségtelen a használatuk akkor, amikor az idegen szót/fogalmat magyar szakszóval is tökéletesen kifejezhetjük. A leglényegesebb hátrányok a következők:

- A szükségtelen idegen szavakkal kevert írás nehezebben érthető, mit több, félreérthető, és nehezebben megjegyezhető is: az új idegen szavakat ugyanis nehezebb megjegyezni, mint a magyarokat.
- Magába hordozza a hibás fogalmazás veszélyét: mindennapi jelenség a helytelenül használt idegen szó. Az idegen szót nem elég érteni, tudni kell, hogy tényszerűen mit jelent. Igazából a fogalmat kell megérteni, amelyet sokszor egy idegen kifejezés elhomályosít. Ez az idegen kifejezés lehet közhasználatú, de szakszó is, amelyről csak akkor derül ki, hogy nem pontosan körülhatárolt, vagy nem is tudjuk, hogy ténylegesen mit jelent, amikor magyarra akarjuk fordítani, magyarul akarjuk mondani.
- Szűrhető a magyar nyelv sokszínűségét: az idegen szavak közül, nem is egyet, sokféle jelentésben használunk, például *információ/informál, kommunikál*. Ezek helyett megannyi magyar szóval lehet színesíteni írásunkat.

Példa: *Így kommunikálták a hallgatóságnak (tájékoztatták a hallgatóságot). Hogyan tudjuk kommunikálni a vásárlók felé (meggyőzni a vásárlókat). Reggel találkozunk, és megkommunikáljuk (megbeszéljük). Segíti a sejt–sejt kommunikációt (elősegíti a sejtek közötti érintkezést) stb.*

- Az idegen szavak a tudományos közleményekben hajlamosítanak az „angolos” fogalmazásra, az „angomagy” mondatok sokaságára, különösen fordításoknál (3).
- Hátrányos az is, hogy a szükségtelen idegen szavaktól hemzseggő írások tévesen az orvosi nyelvünk szegénységének, elmaradottságának képzetét kelthetik. Hiányos ugyan a magyar orvosi nyelv, hiszen sok szakfogalomnak még nincs magyar megfelelője, de annyira semmi szín alatt nem, hogy a szakszöveg idegen szavakkal legyen tele.

Végeredményben a magyar szakszavakkal, szakfogalmakkal is kifejezhető, azaz a szükségtelenül használt idegen szakszavaknak az orvosi–biológiai szövegekben, beleértve a tudományos

közleményeket is, több a hátrányos, mint az előnyös oldala. Az idegen szavak kiirtása mégis túlzott törekvés: van helyük pontosításra, egységesítésre, például zárójelben megadva a magyar szakszót követően.

A magyar írásmód számos előnye kötelességünké teszi, hogy a biológiai-orvosi szakszövegeket magyarul írjuk. A magyarul írt tudományos munkák (közlemények, szak- vagy tankönyvek) semmivel sem érnek kevesebbet az idegen szavakkal teletűzdelteknél, ugyanakkor tetszetősebbek és könnyebben is érthetőek.

Az özönlő angol orvosi-biológiai szakszavak, szakkifejezések magyarítása szakmánk mai nyelvújítása, ez közös feladatunk, hiszen magyar orvostudomány csak és kizárólag magyar orvosi nyelven lehetséges.

■ FORDÍTÁS MAGYARRA

Idegen szakszövegek, így az idegen nyelvű orvosi-biológiai szakírások, tudományos közlemények átültetése magyarra kettős jártasságot igényel:

a forrásnyelv általános és szaknyelvi ismeretét, valamint orvosi-biológiai szakképzettséget.

Mindennapi tapasztalat: a nyelvész fordító, még ha szakképzett is, tökéletesen lefordítja az idegen, manapság általában az angol szakszöveget, csak az éppen nem vagy nehezen érthető lesz. Tudományos közlemények fordításánál ezt tetézi, hogy – legalábbis az esetek többségében – az átültetett szöveg távol áll a magyar nyelvű tudományos közleményírás követelményeitől.

Nehéz átírni az idegen orvosi, biológiai szakszöveget magyarul. Nem az idegen szakszót, az idegen mondatot kell megérteni, hanem a tárgyalt fogalomra, gondolatkörre vonatkozó mondatok együttes jelentését, vagyis a közlemény egészét, mindazt, amit a szerzők kifejtenek. Nem az egyes mondatokat kell lefordítani, a mondandó jelentését kell magyarul megfogalmazni az eredeti szöveg írásmódjától, mondataitól teljesen függetlenül, legfeljebb a bekezdések megtartásával. A mondatról mondatra fordítás nem célravezető. Értsük meg, amit a szerzők írnak, majd írjuk meg a közleményt magyarul, mintha magyar nyelvű közleményt írnánk, és nem fordítanánk. Változtassuk meg a forrásnyelv gondolatvilágát a magyar nyelv gondolkodásmódja szerint, ugyanakkor szigorúan ügyeljünk arra, hogy kövessük a közlemény gondolatmenetét, és törekedjünk arra, hogy csak a szerzők mondanivalóját adjuk vissza, a magunkéból semmit ne tegyünk hozzá. Végeredményben a magyar változat szövegformáját, legfeljebb csak a tagolódását illetően fog hasonlítani az eredetire.

A magyarra fordítás nyelvészet is: szótárzás a megfelelő magyar szó megtalálására, és mondat szerkesztés a nyelv-idegen gondolkodásmód megfelelő magyarrá formálására,

az idegenszerűség teljes kiküszöbölésére. Mindez gyötrelmes, de megéri a fáradságot, és bepillanthatunk a magyar szókincs gazdagságába is.

A fordítások célja a szerzők gondolatainak visszaadása magyarul. Legfontosabban ezt az eredeti nyelven írt munka lefordításával érhetjük el. Valamely más nyelvre fordított szakszöveg átültetése magyar nyelvűre óhatatlanul rejt magában az első fordításból adódó hibalehetőségeket is. Ezért mindenkor az eredeti szövegek fordítására törekedjük. Ha nem megoldható, például koreai szakszöveget vajmi kevesen tudnak magyarra fordítani, szükségszerűen a fordítások – leginkább az angol – átültetésére kényszerülünk.

■ KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálásan köszönöm Dr. Oláh Imre egyetemi tanár úrnak a szövegtani szaktanácsait. Laczkó Krisztina docensasszonynak nyelvészeti útmutatásáért vagyok hálás; ezek nélkül nem készülhetett volna el ez az összeállítás.

IRODALOM

1. Kugler N, Tolcsvai Nagy G. Nyelvi fogalmak kisszótára. Korona Kiadó, Budapest. 2000.
2. Brencsán J. Orvosi szótár. Medicina Kiadó, Budapest, 2002.
3. Bösze P. Angomagy zagyvaságok. Magy Orv Nyelv 2011;11:88.
4. Laczkó K, Mártonfi A, Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.